

Рівненський державний гуманітарний університет
Освітньо-ресурсний центр РДГУ
Кафедра педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти

**ОСВІТА
В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Рівне
2023

УДК 37.091:316.422
О-72

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 25 травня 2023 р.)

Рецензенти:

М. П. Пантюк, доктор педагогічних наук, професор,

О. О. Красовська, доктор педагогічних наук, професор.

Авторський колектив: Дейнега О. В., Дейнега І. О. (р. 1), Сойчук Р. Л. (р. 2), Яремович М. А. (р. 3), Глінчук Ю. О. (р. 4), Акімов В. Ю. (р. 5), Журба К. О. (р. 6), Грицай Н. Б. (р. 7), Яковишина Т. В. (р. 8), Лісова С. В. (р. 9), Третяк О. М. (р. 10), Боровець О. В. (р. 11), Синьчук О. М. (р. 12).

Освіта в умовах реформування: теорія і практика: монографія / Дейнега О. В., Дейнега І. О., Сойчук Р. Л., Яремович М. А., Глінчук Ю. О., Акімов В. Ю., Журба К. О., Грицай Н. Б., Яковишина Т. В., Лісова С. В., Третяк О. М., Боровець О. В., Синьчук О. М.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне : О. Зень, 2023. 354 с.

ISBN 978-617-601-425-6

У монографії представлено теоретичні та практичні аспекти дискурсу реформування освітньої системи України. Означену поліаспектність спроектовано на коло наукових проблем, пов'язаних із трансформаціями в управлінні вищою освітою за умов глобалізації економіки, вихованням дітей і молоді в цифровому світі, формуванням національної та громадянської солідарності як особливих складників професійної підготовки майбутніх учителів, специфікою організації освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти з плекання професійної ідентичності майбутнього вчителя, зокрема безпековим складником розвитку соціальної відповідальності майбутніх учителів і створення інформаційно безпечного й інклюзивного освітньо-виховного середовища закладу освіти, застосуванням інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі, набуттям професійної компетентності майбутніх педагогів і розвитком обдарованості, різновекторністю такої в закладах вищої освіти за умов європейського простору освіти.

Монографія стане в нагоді викладачам і здобувачам вищої освіти, а також усім, хто не байдужий до проблем освіти та професійної підготовки майбутніх педагогів у сучасному освітньому середовищі закладів вищої освіти.

УДК 37.091:316.422

© Дейнега О. В., Дейнега І. О., Сойчук Р. Л.,
Яремович М. А., Глінчук Ю. О., Акімов В. Ю.,
Журба К. О., Грицай Н. Б., Яковишина Т. В.,
Лісова С. В., Третяк О. М., Боровець О. В.,
Синьчук О. М., 2023

ISBN 978-617-601-425-6

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Реалії та трансформації в управлінні вищою освітою за умов глобалізації економіки	6
РОЗДІЛ 2. Методологічні підходи до формування національної солідарності в майбутніх учителів	27
РОЗДІЛ 3. Сутнісна характеристика громадянської солідарності як особливого складника професійної підготовки майбутніх учителів	66
РОЗДІЛ 4. Безпековий складник у розвитку соціальної відповідальності майбутніх учителів	88
РОЗДІЛ 5. Наукова інтерпретація концепту «інформаційне насильство в освітньому середовищі закладу вищої освіти»	101
РОЗДІЛ 6. Виховання дітей і молоді в цифровому світі	116
РОЗДІЛ 7. Різнобічне виховання учнівської молоді в позакласній роботі з природничих предметів	135
РОЗДІЛ 8. Теоретичні засади розвитку проблеми обдарованості	148
8.1. Ретроспективний аналіз сутності поняття «обдарованість»	148
8.2. Психолого-педагогічні умови розвитку обдарованості в учнів початкової школи	162
8.3. Зміст підготовки вчителя початкових класів до роботи з обдарованими дітьми	173
РОЗДІЛ 9. Організація освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти з формування професійної ідентичності вчителя	188
РОЗДІЛ 10. Професійна компетентність майбутнього вчителя початкових класів	223
РОЗДІЛ 11. Застосування методу портфоліо в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів	273
РОЗДІЛ 12. Інноваційна методика ТАН-Содерберг у навчанні учнів із порушенням інтелектуального розвитку в інклюзивному освітньому просторі початкової школи	312

РОЗДІЛ 3
СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРОМАДЯНСЬКОЇ
СОЛІДАРНОСТІ ЯК ОСОБЛИВОГО СКЛАДНИКА
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

М. А. ЯРЕМОВИЧ

Фундаментальні трансформації, що ними позначене сьогодення Української держави, проникають в усі сфери її життєдіяльності. Культурні, освітні, економічні, соціальні та політичні зміни стосуються кожного громадянина та громадянки України. Військова агресія росії проти України актуалізувала проблеми, які донині знаходилися на другому плані. На часі постало питання виховання громадянина нової формації – проактивного, інтелектуального, соціально відповідального, компетентного та патріотичного, дотичне до перегляду професійного портрета вчителя як того, хто сприятиме становленню такої особистості. У кризовий період змін зазнала система особистих і державних цінностей, важливим став процес формування та еволюції громадянського суспільства. Водночас, як стверджує Г. Філіпчук, попри всю суперечливість і неоднозначність оцінок, характерними ознаками стану та перспективами розвитку України, її ціннісних орієнтацій у сучасному світі залишаються процеси глобалізації в усіх сферах суспільного життя, які розгортаються на тлі нерозвиненості демократичних інститутів, низького рівня життя більшості населення, браку політичної культури, відсутності загальнонаціональної єдності, що створює атмосферу суспільної нерівноваги [28].

З огляду на вищесказане доцільним видається зосередження уваги на особистості педагога як рушійної сили виховного процесу. Вчитель, зазвичай, репрезентує середовище й суспільство, в котрому живе та працює. Такий аспект діяльності наставника вимагає вдосконалення. Педагог повинен уміти критично мислити й аналізувати процеси довкола нього та подавати лише актуальну й об'єктивну інформацію; транслювати

соціально значущі та здорові наративи. Як зауважує Р. Сойчук, «Учитель на сьогодні повинен бути свідомим громадянином-патріотом, самодостатнім українцем, а також досконало знати й оперувати засобами формування національної самосвідомості особистості, організації діяльності, стимулювання, формування потреби вихованців у самовихованні, самовдосконаленні, уміло керувати своїм психологічним станом й орієнтуватися у власній педагогічній діяльності передусім на професіоналізм» [21, с. 8].

Майбутні вчителі, які набувають професійного становлення в знаковий для України історичний період, мають уміти соціально взаємодіяти, ефективно комунікувати й водночас виробляти такі навички у своїх вихованців, привчаючи їх до активної та небайдужої громадянської позиції, прищеплюючи громадянську культуру високого рівня.

Геополітичні виклики, світова нестабільність, складність державотворчих процесів актуалізують питання солідарності – громадянської, національної, культурної та правової. Видаються слушними міркування С. Рябова, що основою для стабільного процесу державотворення будь-якої держави є спільні переконання, загальна громадянська ідея, тому кожна держава піклується про забезпечення сталості розвитку й відтворення суспільної культури у процесі виховання молодого покоління [22, с. 120–121]. З огляду на це формування громадянської солідарності майбутніх учителів постає безперечно виразним фокусом уваги держави, співвідносним за значущістю із завданням держави та суспільства виховати молодь, що може поєднати турботу про свою долю з відповідальністю за розвиток країни, забезпечити активну особисту участь молодих громадян у суспільних справах [9, с. 81].

Зауважимо, що законодавчо-правовий базис порушеної у пропонованому дослідженні проблематики складають принципи та норми Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту»; Указу Президента України «Про

Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки»; Постанови Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020 –2025 роки»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1233-р. «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року»; Наказу МОН від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність», Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641, Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року; Концепції «Нова українська школа», Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні; Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді в системі освіти України, Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті; Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності; розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.10.2018 № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні»; Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року; рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя» від 18.10.2006 р. тощо. Спільна позиція перелічених нормативно-правових актів полягає в акцентуванні на відносно новому елементі освітньої парадигми – громадянській культурі, освіті, свідомості, солідарності.

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України йдеться: «Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові

національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України» [14].

Проблема пропонованої наукової розвідки є багатоаспектною. Солідаризм як суспільне явище виступає предметом зацікавлення і українських, і закордонних учених. У різні періоди цей феномен характеризували Л. Дюгі, Е. Дюркгейм, О. Конт, П. Куліш, Т. Шевченко та ін. На сучасному етапі над інтерпретацією солідаризму працюють П. Гай-Нижник, Т. Грін, Е. Заграва, Р. Ляшенко, В. Сікора О. Шморгун, та ін. Різним аспектам проблеми формування громадянської солідарності в майбутніх учителів – теоретико-прикладному, філософському, культурологічному, психолого-педагогічному – присвятили свої студії М. Бабкіна, Н. Бібік, Т. Бондаренко, П. Вербицька, К. Журба, В. Карлова, П. Кендзьор, Л. Корінна, Г. Ломакіна, Г. Назаренко, О. Пометун, Р. Сойчук, О. Сухомлинська, Ю. Тодорцева,, І. Шкільна та ін. У дотичних до дослідження доробках науковці в галузях педагогіки і психології І. Бех, Л. Співак та інші, частково розглянули психологічні аспекти феномену громадянської солідарності та механізми їхнього вияву у вихованців; Т. Потапчук, Г. Філіпчук, Л. Шимченко та інші – досліджують розвиток процесів національної ідентифікації та її вплив на формування самодостатньої особистості; М. Боришевський, О. Вишневський та ін. –

специфіку національно-патріотичного виховання, а саме: формування національної свідомості та самосвідомості [21, с. 9].

Утім, попри актуальність проблематики та її часткове вивчення, сутність громадянської солідарності майбутніх учителів у контексті їхньої професійної діяльності залишається недостатньо осмисленою. Детальної характеристики потребують теоретичні та практичні аспекти формування громадянської солідарності студентської молоді, зокрема майбутніх учителів.

Освітня система України на сучасному етапі її розвитку прикметна оновленням підходів до навчання та змісту освіти, трансформацією її пріоритетів і завдань. Відтак актуальною та об'єктивною стає еволюція підходів до навчання й підготовки майбутніх учителів, формування в них якісно нових умінь і навичок. Сучасний педагог, окрім інтелектуальності, конкурентоспроможності, повинен бути компетентним. Це увиразнює значущість компетентнісного підходу як одного з особливо важливих концептуальних принципів, що визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти, а також роль компетенцій, тобто сукупності взаємозалежних якостей особистості (знання, вміння, навички, способи діяльності), потрібних для якісної продуктивної діяльності [20, с. 4].

На думку Г. Рурик, професійна компетентність учителя – це інтегративне особистісне утворення на засадах теоретичних знань, практичних умінь, особистісних якостей і досвіду, що зумовлюють готовність учителя до виконання педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації [29, с. 348].

Закон України «Про освіту» витлумачує мету навчання так: «... всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь

іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [19]. У Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» можна ознайомитися з планом реалізації принципу формування компетентностей, необхідних для самореалізації особистості. На ґрунті Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя» від 18.10.2006 року розроблятимуть систему компетенцій як частину стратегій навчання протягом усього життя. Серед восьми засадничих компетенцій фігурують соціальні та громадянські, формування яких постає вагомим елементом професійної підготовки майбутніх учителів.

«В Україні трансформаційні зміни пов'язані передусім з розвитком громадянського суспільства як всеохоплюючого феномена, як показника й рушійної сили трансформаційних змін», – зазначає О. Сухомлинська [25, с. 2].

Особливе місце в означених вище процесах належить категорії «громадянська солідарність». Вона є похідною від «солідаризму», що охоплює національну, культурну, релігійну, інформаційну, правову, міжнародну й інші види суспільної солідарності. Питання громадянської солідарності звучить актуально для громадян, зайнятих в усіх сферах українського суспільства на сучасному етапі його історичного розвитку.

Категорію громадянської солідарності в цій науковій розвідці спробуємо розглянути крізь призму двох ключових понять – «громадянськість» і «солідарність». Їхнє об'єднання забезпечує появу терміна з унікальним сутнісним наповненням та особливими світоглядними функціями.

Спочатку проаналізуємо змістове наповнення та сутнісну характеристику поняття «громадянськість». Указаний термін увійшов до системи педагогічних наук із царини суспільних дисциплін, де позначає вияв патріотизму до своєї держави та народу. «Громадянськість – це спрямованість на користь суспільства, підпорядкування особистих інтересів громадянським, служіння Батьківщині; користування правами і виконання обов'язків, установлених законами держави» [6, с. 49], таке визначення містить словник навчально-педагогічних понять. Окрім того, громадянськістю є усвідомленням і відчуттям власної причетності особи до своєї держави та її відповідальності за державу, сім'ю тощо [7, с. 35]. На різних історичних зрізах розвитку української держави та становлення її освітньої системи питання вивчення та трактування поняття «громадянськість» набувало дещо іншого звучання. Спільним знаменником наукових пошуків виявилось досягнення науковцями та мислителями згоди в тому, що «громадянськість» – це патріотизм і відданість своїй державі, відповідальність перед суспільством, оскільки без блага суспільного немає блага особистого. Як приклад процитуємо слова видатного українського педагога О. Сухомлинського, що розглядав громадянськість і відповідальність у взаємодії, визначаючи громадянськість як «насамперед, відповідальність, обов'язок – той вищий щабель у духовному житті людини, на якому вона віддає себе служінню ідеалу» [24, с. 135].

На сьогодні науковці потрактовують громадянськість як «духовно-моральну цінність» (за М. Боришевським), «високу моральну якість, що проявляється в обов'язку служити суспільству» (за В. Поплужним), «усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище» (за С. Гончаренком) [7, с. 39].

З огляду на вищевикладене зрозуміло, що поняття громадянськості на теперішньому етапі наукового поступу не отримало однозначного та загальноприйнятого визначення. Складність його універсального

трактування детермінована потребою аналізу на кількох рівнях – соціально-правовому, морально-етичному, соціально-психологічному, педагогічному й соціально-педагогічному.

Погляньмо на поняття «громадянськість» у ракурсі педагогіки. На наше переконання, найбільш повно й аргументовано розкриває природу громадянськості О. Сухомлинська, яка проголошує останню інтегративною якістю особистості, що дає змогу почуватися морально, політично, соціально, юридично дієздатною та захищеною [25]. Цікаво, що в царині педагогіки термін «громадянськість» іноді пов'язують із громадянською культурою. О. Сухомлинська також виокремлює два підходи до пояснення сутності громадянськості. Перший спроектований на практику громадянства в класичних республіках Греції та Риму, а тому надає громадянськості значення республіканської, а особистості – статусу складника політичного суспільства, що повинна відчувати цю належність, бути вірною вітчизні та лояльною до її правової системи, громадянські обов'язки ставити вище за індивідуальні інтереси. У Стародавніх Афінах громадяни мали не лише сумлінно дотримуватися законів, а й виявляти ініціативу у справі зміцнення держави. Інший підхід, започаткований ідеями Дж. Локка та Т. Джефферсона, утверджує громадян у свободах і рівності прав, захищає їх від будь-якого втручання влади. Така громадянськість є ліберальною [25, с. 20–21]. Ще одна українська науковиця П. Вербицька у своїх працях зазначає, що «громадянськість – це усвідомлення своєї приналежності до суспільства, прагнення служити йому» [5, с. 15–16].

Поетапний аналіз спектра наукових напрацювань із вказаної проблематики увиразнює наявність у ньому значної кількості робіт, присвячених осмисленню громадянськості у політичному, соціологічному, педагогічному, психологічному вимірі. Попри це термін «громадянськість» залишається недостатньо дослідженим і водночас досить неоднозначно витлумаченим. Припускаємо, що причиною описаного становища, серед

іншого, слугують тотожність і взаємодоповнювальність підходів до визначення поняття громадянськості.

Загалом у науковій спільноті здебільшого послуговуються громадянськістю як багатоаспектним та інтегративним поняттям, яке називає духовно-моральні якості особистості, що знаходять своє відображення в обов'язку служити Батьківщині, дотримуватися державних порядків, виконувати закони держави, діяти на її благо. Результатами виховання громадянськості є соціальна відповідальність особистості; наявність громадянської позиції; національна, культурна, економічна, моральна, політична гідність; ефективна соціалізація особистості, активне введення її в громадянське суспільство; сформована національна та громадянська солідарність і як наслідок – громадянська культура.

Громадянська солідарність у сенсі надбання громадянського виховання та громадянської освіти в умовах ХХІ століття набуває особливо переконливої актуальності. Солідаризм як явище створює найбільш сприятливі умови для побудови громадянського суспільства та правової держави. У французькій мові поняття «solidarisme», «solidaire» означає «котрий діє заодно». Проблема соціально-філософської рефлексії феномену людської солідарності завжди залишатиметься актуальною хоча б з огляду на той факт, що людина – істота соціальна. Тобто солідарність притаманна людській істоті фізіологічно. Своєю назвою цей феномен завдячує латинському слову «solidus» («міцний»), а назва соціально-філософського вчення, яке досліджує феномен солідарності й обґрунтовує відповідну доктрину – солідаризм, походить від французького слова «solidaire» («спільний»). Утім, останнє має латинський корінь («solid») і походження. Тому первинний зміст поняття «солідарність» – це «стійка спільність людей» [10, с. 29].

Виникнення наукової категорії «солідарність» зазвичай пов'язують із працями О. Конта й Е. Дюркгейма, які розглядали феномен суспільної солідарності як наслідок зростання функціональної спеціалізації, що

зумовлювало перехід від «механічної» (люди роблять щось разом, виходячи зі спільних інтересів) до «органічної» (люди роблять щось, аби забезпечити спільний процес) солідарності. Саме О. Конт визначив термін «консенсус» як найвищий ступінь розвитку та специфіки соціальної солідарності, що їх досягнуто на рівні соціуму [11].

Але ближче за всіх до органічного бачення сутності феномену людської солідарності підійшов А. Бергсон, стверджуючи, що безпосередньо біологічна природа людини спрямована на зміцнення соціальної згуртованості.

Підставами солідарності в сучасному суспільстві виступають насамперед усвідомлені рефлексивні прагнення людей до найбільш справедливого суспільства [2]. Варто також погодитися з думкою, що солідарність сьогодні має більш рефлексивний вимір, передбачаючи активну роль індивіда в її формуванні, та дотична передусім до проблеми доброустрію суспільства шляхом розвитку його громадських інституцій [8, с. 7].

Засадничим для пропонованої роботи вважаємо визначення «солідарності», сформульоване В. Данилівим: «Солідарність – це усвідомлення спільної мети та відповідальності» [10]. Людина є колективною істотою, а тому солідарність постає органічною властивістю людських істот, які живуть у тій чи тій соціальній групі. Індивід, що не приймає корпоративних правил, «випадає» із соціуму, що варто сприймати радше як аномалію [30, с. 84].

Множинність розглянутих вище категорій доводить багатоаспектність феномену громадянської солідарності. Те, що поняття «громадянської солідарності» є унікальним явищем суспільної взаємодії, детермінує логіку простеження специфіки його трактування в науковій площині.

Зазначимо, що громадянська солідарність, як і національна, культурна, економічна, інші солідарності, має значення одного з дієвих інструментів становлення та еволюції громадянського суспільства.

Із цього приводу Ф. Тьонніс зауважував про творення громадянської солідарності в суспільстві тільки за умови стороннього впливу держави, позаяк соціум позбавлений внутрішніх джерел консолідації [26, с. 22].

Переконливий внесок у тлумачення поняття «громадянська солідарність» як особливого виду соціальної солідарності належить П. Сорокіну, який порівняв солідарність із позитивним модусом відносин індивідів, який передбачає співзвучність установок і поведінки учасників, котрі взаємодіють, коли допомагають один одному досягнути своїх цілей [32]. Учений припускав солідарність лише тієї взаємодії, за якої один учасник суспільного процесу підштовхує іншого до активних дій задля досягнення спільної мети.

У філософсько-теоретичній царині соціальну солідарність інтерпретували в контексті українських реалій О. Шморгун, який досліджує інтелектуальні корені українського солідаризму, а також В. Сікора й Е. Заграва, які критикували наявну економічну модель, обґрунтовуючи солідаризм як її альтернативу [30, с. 89].

Відтак громадянською солідарністю визнаємо консолідацію активних учасників громадянського суспільства на основі соціальної рівності задля досягнення чітко поставленої мети.

Для поняття «солідарність» учені також розробили низку визначень: Т. Ковальова та Л. Кориґа в тлумачному словнику української мови вмістили таку дефініцію солідарності: «активне співчуття яким-небудь діям, думкам; спільність поглядів, інтересів; спільна відповідальність» [12]; В. Кремень пояснює феномен солідарності як «такий стан взаємодії між людьми, у якому виникає злагоджене розуміння та сприйняття світу без насильства, де людина сприймається як найвища цінність, яка обумовлена свободою» [17].

Специфіку солідарності складає її спроектованість не на окрему сферу життєдіяльності суспільства, а повністю на останнє. З такого погляду окреслимо чіткіше змістові обриси громадянської солідарності, що за своєю структурою є складною категорією, базованою на громадянських цінностях, самоідентифікації, державницькому способі життя та символічних уявленнях членів громадянського суспільства, вміннях міжособистісної комунікації на основі громадянського діалогу.

Поняття громадянської солідарності фігурує в публікації С. Горodelьської в такому контексті: «... це осмислений вибір громадян суспільного об'єднання та ідентифікація себе з ним, тобто спільність норм та цінностей, спільність переконань, відчуття єдності, однорідність, самоідентифікація себе саме з цим об'єднанням, активна діяльність на спільну користь заради самореалізації у цьому процесі» [9, с. 82]. Авторка статті також перераховує категорії, за допомогою яких громадянська солідарність набуває вияву. Йдеться про:

- культурну та мовну подібність;
- громадянську ідентифікацію;
- територіально-просторову ідентичність;
- групові відчуття й лояльність;
- рівність громадянських прав;
- відчуття єдності [9, с. 82].

На нашу думку, основними детермінантами громадянської солідарності постають:

- розвинуте почуття обов'язку;
- високий рівень соціальної відповідальності;
- громадянська та національна ідентичність;
- прагнення консолідації;
- суспільна рівноправність;

- цілеспрямованість і дисциплінованість;
- чітке усвідомлення державницької парадигми та вірність їй.

Ядром громадянської солідарності виступає національна ідентичність: спільність поглядів, цінностей, вірність переконанням громадян держави зумовлює зростання громадянської солідарності. Війна росії проти України спрацювала каталізатором консолідаційних процесів не лише в нашій державі, а й солідаризувала весь світ у боротьбі за збереження цінностей свободи та демократії. Такого не було би без громадянської солідарності, національної ідентичності, свідомого ототожнення себе з українською нацією, з державою Україна.

Формування громадянської солідарності як особливого складника професійної підготовки майбутніх учителів має надважливе значення. Суспільні перетворення – неодмінний атрибут сучасності – відіграють роль неабиякого виклику для існування не тільки суспільства зокрема, а й держави загалом. Саме рівень солідарності в соціумі суттєво визначає ступінь гармонійності його функціонування, життєві шанси та перспективи. Солідарність – це також усвідомлення спільної мети й відповідальності, що актуалізує нагальність формування солідарності – громадянської, культурної, національної, державної. Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії в поєднанні з принципом національної консолідації на гуманістичних засадах уможливорює набуття ціннісного ставлення один до одного в полікультурному українському суспільстві та розуміння й усвідомлення потреби становлення української громадянської нації [23, с. 3].

Запорукою успішного формування громадянської солідарності майбутніх учителів є громадянське виховання – прищеплення громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає людині змогу почуватися морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною. Мета громадянського виховання полягає у формуванні свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини з

притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток і розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Вони мають органічно поєднуватися з потребою та вмінням діяти компетентно й технологічно [31].

Зміст громадянського виховання передбачає:

- розвиток патріотизму;
- розвиток національної самосвідомості громадян;
- розвиток культури міжетнічних відносин;
- розвиток планетарної самосвідомості;
- розвиток правосвідомості;
- розвиток політичної культури;
- дбайливе ставлення до природи;
- формування моральності особистості;
- формування культури поведінки особистості;
- розвиток мотивації до праці [31].

Майбутні вчителі, які навчаються та виховуються в такий буремний час, як ніхто повинні усвідомлювати фундаментальність громадянської солідарності у структурі побудови громадянського суспільства та правової держави. Саме вони в майбутньому через своїх учнів і вихованців конструюватимуть архітектуру майбутнього України. Сьогодення диктує нові виклики та ставить нові завдання перед освітньою системою. Вплітання елементів громадянської солідарності в канву національного, громадянського та патріотичного виховання має неоціненне значення для побудови по-справжньому консолідованого та свідомого суспільства. Протягом тридцяти років незалежності поступово розгортався процес визначення загальнонаціональних пріоритетів виховання, відповідних державній політиці в цій галузі.

Поліетнічність, полікультурність, поліконфесійність, багатомовність і багатовекторність Української держави підносить громадянське виховання на важливий щабель стратегічного розвитку українського громадянського суспільства, адже саме воно як об'єднавчий і загальнодоступний механізм здатне інтегрувати громадян у політичну націю, солідаризувати їх на основі громадянства, культури та освіти. З огляду на це постать майбутнього вчителя, як уже згадували вище, вимагає особливих особистісних якостей, зокрема чітко сформованих цінностей громадянського суспільства загалом і громадянської солідарності зокрема.

І. Бех, досліджуючи проблематику формування національної ідентичності майбутніх учителів, стверджує, що на реалізації функцій формування їхньої національної ідентичності позначаються зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні) фактори. До зовнішніх належать соціально-історичні особливості, культурні традиції українського народу та сучасна система освіти. До внутрішніх – індивідуальні особливості особистості, рівень готовності майбутнього педагога до формування національної ідентичності, національно-особистісні цінності учасників освітнього процесу, психологічний клімат у колективі, стиль педагогічного менеджменту, відповідне предметно-просторове та змістово-методичне забезпечення освітнього процесу, матеріально-технічні умови закладу освіти [4, с. 27]. Вважаємо, що такі самі фактори впливають і на процес формування громадянської солідарності майбутніх педагогів. Варто лише додати як чинник готовності особистості майбутнього вчителя до сприйняття цінностей громадянського суспільства й рівень громадянської культури здобувача освіти.

Підґрунтя процесу формування громадянської солідарності особистості майбутнього педагога складає комплекс загальнолюдських, громадянських і в окремих випадках національних цінностей, а також система соціально значущих якостей особистості, що набувають вияву в

системі її ставлень і пов'язані з інтеграцією інтересів особистості, громади, держави, нації в ході розв'язання нагальних для всіх них питань [21].

Для професійного становлення вчителя на сучасному етапі розвитку освітньої системи в Україні вагомою є його професійна компетентність – сукупність особистісних якостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких у педагогічній діяльності дає оптимальний результат [20, с. 15]. Прикметним у наведеному визначенні видається прерогатива внутрішніх характеристик особистості педагога, його особистісних якостей, тобто структура особистісних здібностей і рис характеру, загальна культура, управлінські й організаторські можливості, на тлі кваліфікаційної компетентності, що передбачає знання, вміння, навички зі здобутої спеціальності [14]. Процес фахової підготовки майбутнього педагога апріорі супроводжується формуванням ключових і предметних компетентностей. Професійна компетентність учителя інтегрує низку таких взаємозалежних компетентностей, як:

- загальнопедагогічна;
- професійно-правова;
- пізнавально-інтелектуальна;
- соціальна;
- діагностична;
- прогностична;
- громадянська;
- психологічна;
- комунікативна;
- організаторська;
- професійно-правова;
- стимулювальна;

- рефлексивна;
- методична;
- конфліктологічна й ін. [16].

Зупинимося детальніше на громадянській компетентності, позаяк одним із результатів її формування постає громадянська солідарність. Зважаючи на міжпредметний зміст, поліфункціональність, особливості формування, пов'язані із залученням багатьох навчальних предметів і життєво-практичною функцією громадянської компетентності майбутніх учителів, її безумовно варто зарахувати до надпредметної (ключової) компетентності [18].

Водночас громадянську компетентність здебільшого розглядають як сукупність освітніх елементів – знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що допомагають їй усвідомити своє місце в суспільстві, обов'язок і відповідальність перед країнами, Батьківщиною та державою [18].

Громадянська компетентність майбутнього вчителя передбачає сукупність умінь і навичок виконання соціальної та професійної діяльності, має особистісно вмотивований, свідомий вимір, який є проєкцією відповідності громадянської компетентності суспільним вимогам щодо розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Розвиток професійних здібностей майбутніх учителів у процесі формування громадянської солідарності залежить від стану сформованості їхньої професійної компетентності, зокрема громадянської. Сучасні вимоги до вчителя проголошують потребу й особистісного зростання майбутнього педагога. Серед методів формування громадянської солідарності майбутнього наставника фігурує становлення його активної громадянської позиції, що повинне бути системним і послідовним.

Студентська молодь, незалежно від фаху, є найбільш активною верствою суспільства. Тому залучення студентства до соціальної взаємодії,

участі в громадських організаціях, у житті громади, роботи в державних інституціях – це найкращий спосіб виховати суспільно свідомого, небайдужого громадянина України, який у майбутньому передаватиме цей досвід своїм вихованцям.

Як підсумок зазначимо, що професія вчителя стосується насамперед соціалізації. Громадянська солідарність – результат громадянського виховання – уможливує організовану соціалізацію на основі толерантності та гуманізму, забезпечує успішну життєдіяльність особистості та її повноцінну інтеграцію в соціумі.

Формування громадянської солідарності як особливого складника професійної підготовки майбутніх учителів, виховання їх активними, свідомими та небайдужими громадянами власної держави, освічених особистостей – гідних представників української нації – має відбуватися в рамках освітньо-виховного процесу ЗВО. Потенціал останнього варто посилювати виховним впливом таких факторів, як: соціум, держава, сім'я, медійний вплив, ровесники, громада, національна, світова спільноти, а також громадянського виховання та культури.

Громадянську солідарність доцільно вважати інтегративною властивістю особистості, що знаходить свій вияв у активній суспільній і громадянській позиції; чітко обраному векторі особистісного зростання; позитивній національній ідентичності; готовності боротися за благо громадянської спільноти, з якою індивід себе ототожнює; відповідальність перед нацією, бажання обстоювати її національні інтереси та цінності. Громадянська солідарність пов'язана з мобілізацією всього інтелектуального, ціннісного, громадянського, національного ресурсу особистості для досягнення успіху в інтересах української громади, громадянського суспільства, українського народу, утвердження цінності та пріоритетності української нації [3; 7; 8; 9; 23]. Тому формування громадянської солідарності майбутніх учителів у процесі їхнього професійного становлення постає своєрідною педагогічною діяльністю,

спрямування якої характеризується генерацією в студентській молоді громадянської рефлексії, толерантності та консолідації. Ототожнення себе з громадянством України, а як наслідок – солідаризація з ним, оприсутнюється в конкретних моделях громадянського мислення, виявах громадянської єдності й однодумства. Часто національна належність стає елементом каталізації в контексті формування громадянської солідарності. Це припускають національні символи, цінності та норми. Педагоги модерної української школи повинні розвивати в собі почуття громадянської та національної солідарності як елементів громадянськості на тлі оперування механізмом трансляції таких навичок до своїх учнів. Формування громадянської солідарності в майбутніх учителів є неодмінним складником професійної компетентності сучасного педагога, а перенесення громадянської солідарності та почуття солідаризму в площину ціннісного виховання – запорукою побудови успішного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Амельченко Н. Тематизація та проблематизація солідарності українського суспільства в політичному та інтелектуальному дискурсах. *Українські інтелектуали: погляд із сьогодення*: зб. статей. Київ: Видавництво «Дельта», 2006. С. 194–205.
2. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне: Ліста-М, 2003. 128 с.
3. Бех І. Д. Дієприписи у вихованні та розвитку особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. Ін-ту проблем виховання НАПН України. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Вип. 17, кн. 1. С. 6–14.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
5. Вербицька П. В. Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луцьк, 2000. 224 с.

6. Вовк Л. П. Словник навчально-педагогічних понять і термінів: метод. посіб. / укл. Л. П. Вовк, Г. Д. Панченко, О. С. Падалка й ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 83 с.

7. Войчун О. В. Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2020. 314 с.

8. Гай-Нижник П. П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні. *Гілея*: зб. наук. статей. Київ, 2011. № 44 (2). С. 5–24.

9. Городецька С. Л. Громадянська солідарність як поведінкова стратегія громадянського діалогу. *Соціологія. Грані*: зб. наук. пр. Київ: Київський національний університет імені Тараса Григоровича Шевченка, 2014. № 8. С. 80–84.

10. Данилів В. Ю. Солідарність і солідаризм / пер. з нім. І. Андрущенко і Д. Павлюк; В.-Ю. Данилів. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. 152 с.

11. Д'юї Дж. Досвід й освіта / пер. з англ. М. Василечко. Львів: Кальварія, 2003. 84 с.

12. Ковальова Т., Кориґа Л. *Тлумачний словник української мови: 14000 слів і словосполучень*. Харків: Синтекст, 2002. 672 с.

13. Конституція України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

14. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15> (Дата звернення: 13.11.2022 р.).

15. Концепція Нової Української Школи: ухвалений рішенням колегії МОН 27 жовтня 2016. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska_shkolacompressed.pdf (Дата звернення: 14.11.2022 р.).

16. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти: вебсайт. URL: <http://www.kgpa.km.ua/?q=node/233> (Дата звернення: 11.05.2022 р.).
17. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. 2-ге вид. Київ: Грамота, 2010. 576 с.
18. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–21.
19. Про освіту: Закон України від 05.09. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 14.11.2022 р.).
20. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навч.-метод. посіб. для вчителів / автори-упорядн.: В. Є. Берека, А. В. Галас. Харків: Ранок, 2018. 496 с.
21. Професійна підготовка майбутніх педагогів: теорія та практика: монографія / Боровець О. В., Бричок С. Б., Веремчук А. П., Гудовсек О. А., Колупаєва Т. Є., Міщенья О. М., Сойчук Р. Л., Третяк О. М., Шевців З. М., Яковишина Т. В.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне: О. Зень, 2020. 236 с.
22. Рябов С. Г. Політологія: словник термінів і понять. Київ: Тандем, 1996. 192 с.
23. Сойчук Р. Теоретико-прикладний аспект виховання національної солідарності в учнівській молоді. *Інноватика у вихованні*: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2019. № 9. С. 42–51.
24. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. / ред. колегія: О. Г. Дзевєрін (голова), М. В. Черпінський та ін. Київ: Радянська шк., 1976. Т. 2. 670 с.
25. Сухомлинська О. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін. *Шлях освіти*. 2004. № 2. С. 2–6.

26. Тьонніс Ф. Спільнота та суспільство. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 262 с.
27. Філіпчук Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика: монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 488 с.
28. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.
29. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу: наук. посіб. / під заг. ред. проф. С. І. Якименко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 464 с.
30. Шевченко А. Ф. Формування готовності майбутнього вчителя до діяльності в умовах тимчасового виховного середовища: автореф. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2009. 22 с.
31. Що таке громадянське виховання?: вебсайт. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2016/07/gv1.pdf> (Дата звернення: 14.11.2022 р.).
32. Sorokin P. A. Society, culture and personality: The irstructure and dynamics: A system of general sociology. N. Y.: Harper&bros, 1947. 742 p.

Наукове видання

**Освіта в умовах реформування:
теорія і практика:**

Монографія

**За науковою редакцією
доктора педагогічних наук, професора
Руслани Леонідівни Сойчук**

Підписано до друку 25.05..2023 р.
Формат 60х34х16 . Папір офісний.
Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 12,1.
Тираж 300 прим.

Видавець: Олег Зень
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.
вул. Кн.Романа, 9/24, м. Рівне, 33022,
068 025 067 4, olegzen@ukr.net

Друк: кафедра педагогіки початкової,
інклюзивної та вищої освіти РДГУ
вул. Пластова, 31, м. Рівне, 33000
тел. 0-362-62-00-84